

az előbb írtuk, hanem Széchenyi István, Kossuth szerint a legnagyobb magyar, nem hanyagolható el az a másik szempont sem, hogy munkáinak napjaink számára is lehet, kell, hogy legyen mondanivalója. Széchenyi a polgárosodást tartotta feladatának. Az ország, a nemzet felemelését, reformok útján. Úgy véljük, ez napjainkban is időszerű. Szekfű annak idején nem véletlenül adta válogatásának „Az élő Széchenyi” címet,

a maga korához kívánt szólni vele, s ez lehet történezz szemmel nézve hibás, a nemzet szempontjából talán mégis legitim. Éppen ma, egy újabb polgárosodás időszakában, így is lehet Széchenyiből okulni. (*Magyar remekírók, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1991. 903, 1124, 1337 o.*)

Niederhauser Emil

HÁZ ÉS EMBER. A SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI, I-VI. SZENTENDRE, 1980-1990

Századunk közepe óta a magyar néprajztudomány és múzeumi organizáció egyik legmaradandóbb eredménye a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum megszervezése. A szervezőmunkát a budapesti Néprajzi Múzeumból indították el, és első építőköveit is ennek az intézménynek a segítségével rakták le. Természetesen a Szabadtéri Néprajzi Múzeum megszervezésének megvoltak az előzményei. Az 1867. évi párizsi világkiállításon már feltűntek a falusi építmények (közük egy magyar csárda) is. Majd több magyarországi házat mutatnak be 1873-ban a bécsi világkiállításon, a budapesti Ezredéves Kiállításon (1896) már *Jankó János* irányításával néprajzi falu épült, amely az építészettörténet, a lakóház kutatás szempontjából tudományos értéket is képvisel. A múlt század végén természetesen más európai országokban is felmerült a szabadtéri múzeum gondolata. Előbb az északi országokban nyitották meg sorra ezeket a nagyközönséget is vonzó múzeumokat. Elég, ha csak az 1891-ben megnyílt svéd Skansenre emlékeztetünk.

A milleniumi kiállítás óta többször felbukkant az önálló hazai szabadtéri múzeum megszervezésének, felépítésének gondolata. A két világháború között azonban csak a Balassagyarmati Múzeum mellett egy palóc ház és a hozzátartozó melléképületek felépítéséig jutottak el. Az ország vidékeinek, etnikai csoportjainak házfomáit, lakáskultúráját, gazdasági, szakrális épületeit bemutató szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum alapjait 1968-ban rakták le, s több mint 350 építmény felállítását vették tervbe. Ez a nem csekély számú építmény tíz tájegységben mutatja be hazánk építkezési szokásait. Illetve csak fogja bemutatni, mert egy ilyen múzeumi komplexum felépítése nemcsak pénz-, hanem technikai szempontból is időigényes. Nem beszélve arról, hogy az országos jellegű múzeumnak a kitűnően képzett etnográfusok mellett különleges felkészültségű mérnökökkel, technikusokkal, restaurátorokkal és más szakemberekkel kell rendelkeznie. Itt

valóban szükség van a külföldi tapasztalatokra. Ma már alig él az országban olyan zsindegy- és zsúpfedő mester, akinek a munkáját a múzeum igénybe vehetné. Nehéz, fizikailag megterhelő feladat a szakembereknek egy-egy lakóházat szakszerűen lebontatni, elszállíttatni, akkor, amikor az újbóli felépítésre esetleg csak évek múlva kerül sor. Ilyenkor konzerválásra is szorul az anyag. A Szabadtéri Néprajzi Múzeumban eddig a felső-tiszavidéki, a kisalföldi tájegység épületkomplexumai, s más tájegységek egyes objektumai kerültek bemutatásra. Közöttük nem egy olyan építménnyel (pl. tipró- és szárazmalom), amelyek európai szempontból is ritkaságnak számítanak. (Jól szervezett, értékes néprajzi objektumokat bemutató, táji jellegű szabadtéri néprajzi múzeumok épültek Nyíregyháza-Sóstón, Szombathelyen, Zalaegerszegen, a somogyi Sennán.)

A szentendrei múzeum az eltérő igényű látogatók szolgálatában áll. Ismereteket terjeszt, nevel, a falu népének múltja, életformája felé irányítja a figyelmet. Az idegenekkel érzékelteti életfománk számukra nehezen megközelíthető szeptétét. A különböző bemutatókkal megismerteti a falu munkáját. Észreveteti a látogatókkal, hogy az egyszerűnek vélt parasztház is bonyolult művelődéstörténeti problémákat takarhat, hasonlóan, mint a középkori templom vagy kastély.

Szabadtéri múzeumunk, mint minden múzeum, tudományos intézmény is. A múzeum munkatársai a magyar népi építkezés sokágú problémái felé fordítják figyelmüket. Képviselek az európai népi építkezéskutatásnak azt a felfogását, hogy gyakran a neolitikumban, valamelyik távoli tájban gazdaságtársadalmi vagy környezeti adottságokban gyökerező szerkezeti megoldásokkal emelt építmények csakis a benne lakó, a közösségben élő emberrel együtt, azzal összefüggően ismerhetők meg. Az épület fomája mellett a benne való lakás folyamatát is figyelemmel kell kíséremünk. Minden építménynek, részeinek nemcsak fomája, múltja van, hanem a mindenkori jelenben különböző

funkciója is. Más a ház belső képe fonás, kenyérsütés alkalmával, a hosszú téli esteken, örömben, gyászban, ünnepeken és dolog idején. Más a pásztorház és más a nagycsaládban élő közösségek háza. Ugyanazon a településen az egyik házoromzatot a mágikus-kultikus gondolkodás faragványát láthatjuk, vallási szimbólumokat vehetünk észre. A másik oromzat a barokk művészkedés elemeit őrzi. Közösségi magatartást fejez ki a székely kapu ilyen felirata: „A bejövőknek szállás, a kimenőknek békeesség.” Más vidéken a kapufelirat ennyi: „Vigyázz, a kutya harap!” — s gyakran nincs is kutya a háznál. Nyitrában az eladó leányra azzal hívják fel a figyelmet, hogy a ház hátsó falára virágokat festenek. A kapufélfára akasztott kosárral azt közlik a legénnyel, hogy hiába jön kerébe, nem adják hozzá a leányt, „kosarat kapott”.

Ma az európai népi építészeti kutatásban négy irányzat tört magának utat: az etnikai, amely az építmények nemzeti, népcsoportokhoz kötődő sajátosságait tárja fel. Másik vonal a szerkezeti, a technikai felépítés történeti mélységű és földrajzi szélességű irányzata. A természettudományi-fejldéstörténeti irányzat, amely úgy tekinti az építményt, mint a talajhoz, a tájhoz kötődő növényt, amely a környezet befolyásának kitéve helyben alakult ki, fejlesztette virágait. Ezt az irányzatot kulturális-ökológiainak is nevezhetjük. A funkcionális irányzat nem merve tárgyi objektumot lát a lakóházban, hanem az emberrel kapcsolatos jelentőségét keresi.

Mindezeket a szempontokat, törekvéseket s a magas szintű muzeológiai tevékenységet tükrözi vissza a Szabadtéri Néprajzi Múzeum *Ház és Ember* című évkönyve, amelynek első kötete 1980-ban, a hatodik 1990-ben jelent meg. A külső formájukban is a gondos szerkesztésről tanúskodó kötetek tartalmát tanulmányról-tanulmányra elemezve lehetetlen bemutatnom. Ezért csak néhány irányvonalat, eredményt, mozaikszemem emelek ki a kötetekből.

Természetes, hogy a kiadvány I. kötete a szabadtéri múzeumok történetével, a szentendrei múzeum hazai előzményeivel foglalkozik (*K. Csilléry Klára, Kecskés Péter*). *Bíró Friderika, Zentai Tünde, Balassa M. Iván* a reájuk bízott, bemutatásra kerülő tájegységek (Zala és Vas megye, Dél-Dunántúl, Dél-Borsod) építkezését elemzik. Balassa M. I. tartalmas régészeti távlatokat igyekszik adni a dél-borsodi építkezésnek. Tanulmánya azt a gondolatot ébreszti a recenzensben, hogy az ólas kertés település XVI. század előtti meglétét ismételt meg kellene vizsgálni, s nem lehet elzárkózni a „boldoganyának” nevezett házszlop további terminológiai vizsgálatától sem. Pozitívmódként könyveljük el az ún. matyó üstökös tetőre vonatkozó feltárásait, s azt a véleményét, hogy a Bányó-féle északi magyar kemencés lakóház a borsodi síkságra is jellemző lehetett. *Bíró*

Friderika tanulmányából azt emelem ki, hogy a bemutatott lencsázó épület arra figyelmeztet, mennyire fontos a kisformák tanulmányozása. Az említett épület egyik láncszeme a zalai, vasi építkezés előlappesi kapcsolatának.

A II. kötetből *H. Csukás György*inek a Bakony és a Balaton-felvidék építkezéséről írt tanulmánya kelti fel a figyelmet. Meg kell, hogy álljunk a veszprémi káptalan 1214. évi okleveles adatánál, amely a falu áttelepedése alkalmával a házak továbbviteléről szól. Szerinte a XV. századi lakóházak részben a XVIII-XIX. századi épületek előzményének tekinthetők. A hangsúly az egysejtű füstös-kemencés lakóhelyiség ősiségén van, amelynek eltérő alakulási tendenciáját rögzíthetjük. Ennek során az egysejtű lakóházak kályhás szobával s más különböző helyiségekkel egészülhetett ki. A kismemesi építkezés, a német telepések is befolyásolták a terület építkezését. A több lakóházzal beépített telkek a magyar és német falvakban a nemzeti település, a „Hausbruderschaft” emlékei. A gondolatgazdag tanulmány mondanivalóját nehéz követni. Hosszabb-rövidebb összefoglalást kíván. A kötetben megemlékezés olvasható *K. Csilléry Klára* tudományos tevékenységéről, a szakrális épületekről, valamint a szabadtéri múzeumok berendezésének technikai kérdéseiről.

A III. kötetben főleg *Vargha László*tól és róla szóló tanulmányokat közölnek. A kisebb közlemények sorában meg kell állnom *Gilyén Nándor* írásánál, amely a hazai lakóházak oromdíszítményéről szól. Ezek a díszek kapcsolatban vannak a tetőformák átalakulásával, a deszka felhasználásával, amelyet nem egy vidéken körülményes volt beszerezni. A Nyugat-Dunántúlt a XVIII-XIX. század fordulóján stájer és hienc fuvarosok látták el vele. A deszkaoromzatokon azután éppen úgy megjelennek a napsugaras, vallási tartalmú díszek, mint a magyar reneszánsz virágos emlékei. A rövid tanulmányt a magyar népi művészettörténet számára többszörösen alá kell húznunk. De aláhúzás illeti *Kecskés Péter* presbiter bemutatását és *K. Csilléry Klárának* az évszámmal jelölt népi bútorokról írt fejtegetését is. A datálás nyomán a bútorok társadalmi funkciói deríthetők fel.

A IV. kötet tanulmányai sorában *Gráfik Imre* az alföldi mezővárosok építészeti sajátosságainak szabadtéri múzeumi bemutatását tárja elének. Majd a nyugat-dunántúli oszlopos előtornácokról (*portikusz, koldusállás*) ír, amelyek valamelyik ruszticizált történeti stílus formái. A kastély, a kismemesi kúria, a városi, polgári építkezés gyakorlatából tanult mesterek (osztrák vándorközművesek) útján adaptálódtak a népi építészetbe (VI. k.). *Páll István* a XIX. századi építési szabályrendeletekkel foglalkozik. A svéd *Erixon Sigurd* már századunk első évtizedében felhívta ezek jelentőségére a figyelmet. A népi építkezést a földesúri, hatósági rendelkezések

évszázadok óta befolyásolják. *Hála József* a Gerecse hegység kőfejtőinek barlanglakásáról nyújt történeti tekintésben is színes képet. A hegység falvaiban a XVI-II. sz. végétől olasz kőfaragók is dolgoztak. Utódaik ma is ott élnek.

Az V. és VI. kötetek élére *Hoffmann Tamás* tanulmánya kívánczik a középkori Európa gazdasági építményeiről. A népességtörténetnek és a természeti környezetnek a faltechnikára gyakorolt hatását érzékelteti *Zentai Tünde* dél-dunántúli tanulmánya, amelyet a tűzhelyekről írt sokoldalú írása követ. Különösen ez utóbbi kívánja a hozzászólásokat (pl. a kemence nélküli konyhák elterjedését térképén ki kell igazítani). Több kérdés tisztázását segítené elő, ha figyelembe veszi a Dráván túli építkezést. Közölt három tanulmányában kitűnő kutatóként mutatkozik be. *Balassa M. Ivánnak* a hazai németiség építkezéséről olvasható tanulmánya XVIII. századi írásos-rajzos dokumentumokra hívja fel a figyelmet. Írása arra serkent, hogy adjuk ki az ilyen dokumentumok gyűjteményét. *Sabján Tibornak* a kályhacsempékről, *Balázs Györgynek* és *Kovács Sándornak* a malmokról írt tanulmányai hézagpótlóak. A VI. kötetben a szlovákiai Garam mente építkezéséről (*Balassa M. Iván, Dám László*), a Káli medence tűzhelyeiről (*Lukács László*), a tokaji barlanglakásokról (*Bencsik János*), az uradalmi építkezésről (*Novák László*) írt tanulmányok elé több pozitív jelet tehetünk. *Bartha Elek* a határbeli kápolnák, keresztek, szenteket ábrázoló szobrok funkcionális szerepét ismerteti: ez messze túlterjed a vallási előírásokon és hagyományokon.

Mindezeken kívül még több tanulmányt, rövidebb közleményt olvashatunk a *Ház és Ember* kötetében a szabadtéri múzeumok szervezetről, a házberendezésekről, az építőáldozatról és egyéb kutatási eredményekről. Meg kell ismételtten említenem a gondos szerkesztést, a tanulmányok filológiai igényességét. A *Ház és Ember* hat kötetének tanulmányai bizonyítékai annak, hogy hazánk népi építkezését dokumentáló szabadtéri múzeumunkban akadémiai szintű tudományos tevékenység folyik. A témák a hagyományos népi kultúra világától távolabb állók előtt talán olykor peremhelyzetűnek tűnnek. Attila palotájáról, a kölni dómról, a reimsi székesegyházról közölt értekezés vonzóbb lehet. Ne feledkezzünk azonban meg arról, hogy az alsóbb rétegek építőmunkája nem az ég felé tör, hanem a társadalom és a környezet mélyében gyökerezik, s folyamatosan szélesedve és zsugorodva, új hajtásokat is növesztve, tanúskodik az etnikum létéről. A hagyományos paraszti hajlékok is egyszerű formában történeti stílusokat fejeznek ki, ha nem is nevezzük azokat gótikának, reneszánsznak vagy barokknak. (*Az Évkönyvek kiadója a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum. I. kötet: Szentendre, 1980. Szerk.: Kecskés Péter. 177 o.; II. kötet: uo., 1984. Szerk.: Kecskés Péter. 269 o.; III. kötet: uo., 1985. Szerk.: Kecskés Péter. 201 o.; IV. kötet: uo., 1987. 203 o.; V. kötet: uo., 1989. Szerk.: Kecskés Péter. 216 o.; VI. kötet: uo., 1990. Szerk.: Cseri Miklós, Fűzes Endre. 256 o.*)

Gunda Béla

TOLNA MEGYEI LEVÉLTÁRI FÜZETEK

Szerkesztette: Dobos Gyula

A jelenlegi hazai könyvkiadás nehézségei között mindig örömet jelent, ha új tudományos kiadvánnyal találkozhatunk. Növeli örömünket, ha a hagyományos fővárosi kiadások mellett egy-egy vidéki tudományos műhely jelentkezik magas igényű, színvonalas kötetekkel, mint most a Tolna megyei Önkormányzat Levéltárának új tanulmánykötete esetében is. A Tolna megyei Levéltári Füzetek 2. köteteként megjelent opus hat szerző tollából öt regionális vonatkozású, de országos figyelemre méltó tanulmányt tett közzé. A címbe is felsorolt témakörök egységét a Tolna megyei érdeklődés adja meg. Nemcsak az egyes dolgozatok témája Tolna megyei, hanem a szerzők személye is e megyéhez fűződik: vagy most is Szekszárdon és környékén élnek, vagy innen származtak el: így egykori-mai megyéjük,

városaik történeti vonatkozásait egészséges lokálpatriotizmussal vizsgálják, de a helyi kérdéseket mindenkor országos megvilágítás fényében is látják, látatják.

Ez a megállapításunk vonatkozik mindenekelőtt *T. Mérey Klára* széles ívű tanulmányára (A mai dunántúli kisvárosok a dualizmus idején, különös tekintettel Tolna megyére), amelynek során a szerző a dunántúli kisvárosok fejlődésének egészét tette vizsgálat tárgyául, azonban ragaszkodott tanulmánya Tolna megyei közléséhez, mert — mint írja — „...területáryanosan itt találjuk a legtöbb mai kisvárost. Ebben a megyében nincs olyan »óriás város«, amely el tudná folytatni a kisebb kezdeményezéseit, piacát, elvinné életerét. De nincs olyan sok aprófalú sem, amely szét-tördelné az életerőt és nehezen vagy könnyen (ez